

In the 1970s a grammar-based psycho-pragmatics emerged, looking for outer frames of a grammar (and mainly syntax) centred vision of language. It was analytic and its main purpose was to relate language processing to the representation of the physical world. Its typical paradigms were sentence/picture verification (Clark and Chase), and testing stored knowledge (*three is an even number*). These experiments showed a preference for affirmative and tie propositions. Another favourite topic of the time was separating lexical and encyclopaedic knowledge, for example, in anaphora interpretation (*The girl met the policeman and the architect. He asked for her ID card*, Pléh) and in treating inferences in cases like *The girl took out the basket from the trunk. The beer was warm* (Kintsch).

The second wave started around 2000 with the program of Ira Noveck and Dan Sperber as experimental pragmatics based on the philosophy of Paul Grice. It is part of the general move of cognitive science towards social models, with a commitment of language processing to Theory of Mind (ToM). Regarding language processes, this is a more holistic approach, assuming a few rules, or as Sperber does, a single principle, the principle of relevance. In the experiments, the most important issue is not the representation of the world, but the representation of mental states of the partners. At the same time, in its studies of quantification (*some vs. all*), metaphors and irony processing, it has philosophical commitments and inspirations.

Keywords: pragmatics, knowledge-based processing, ambiguity, Theory of Mind (ToM), relevance.

A vérszerződéstől a vérciküig: A VÉR kulturális konceptualizációja a magyar nyelvben*

1. Bevezetés

A test és az elme közötti kapcsolat kérdésköre számos tudományt érint, az orvostudománytól kezdve a pszichológián át a filozófia, a nyelvtudomány, a szociológia vagy a teológia területéig. A nyelvtudományon belül az **embodiment** kifejezés (többféle fordítása létezik: testesültség, testbeágyazottság, megtestesültség) átfogóan arra a jelenségre utal, ahogyan az emberi test a nyelvhasználatban a gondolkodásunkat meghatározza, formálja. A testbeágyazottság Gibbs szerint nem más, mint „megérteni egy egyén testének a szerepét az ő mindennapos, szituációkban megvalósuló megismerő tevékenységében” (situated cognition) (Gibbs 2006: 1, *saját fordítás*). A **testbeágyazottság hipotézise**ként (embodiment hypothesis) elterjedt elmélet Lakoff és Johnson (1980) azon megfigyelésére vezethető vissza, amely szerint a fogalmi rendszer és a nyelvi szerkezetek nagymértékben metaforikusak, ezek pedig jórészt a fizikai testi tapasztalatokon alapulnak (vö. Johnson 1987). A testmetaforákban egyirányú metonimikus és metaforikus folyamatokról beszélhetünk, ahol a test forrástartományként funkcionál, amelyet különböző absztrakt céltartományokra képezünk le. A tendencia érvényesnek tűnik annak ellenére, hogy ellenpéldákat is találunk: *térdkalács, körömgagy, szájpaddlás, fülkagyló, hajtó, sípcsont* stb.

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00017 számú Nemzetköziesítés, oktatói, kutatói és hallgatói utánpótlás megteremtése, a tudás és technológiai transzfer fejlesztése mint az intelligens szakosodás eszközei a Széchenyi István Egyetemen című pályázat támogatásával készült.

A nyelv testbeágyazottsága kapcsán Gibbs hangsúlyozza, hogy „a test nem kultúrafüggetlen objektum, mivel a testbeágyazott tapasztalat minden vonatkozását kulturális folyamatok határozzák meg” (Gibbs 2006: 13, *saját fordítás*). Charteris-Black (2001: 273–4) pedig a testbeágyazott kifejezések konnotációját és értékelését említi kultúraspecifikus tényezőként. Az elmúlt években számos tanulmány és tanulmánykötet jelzi azt az érdeklődést, amely a nyelv és a test kapcsolatának kulturálisan eltérő felfogását vizsgálja. Fontos irányt képez a „**testbeágyazottság a testrészekben**” (embodiment via body-parts) témakör, amely a testrészek és az egyéb tartományok, azaz az érzelmek, a kogníció, a személyiségvonások, a társadalmi értékek stb. közötti kapcsolatot elemzi a különböző nyelvekben (Sharifian et al. 2008; Maalej–Yu 2011; Brenzinger–Kraska–Szlenk 2014; Kraska–Szlenk 2020). Maalej és Yu azt hangsúlyozza, hogy a testbeágyazottság fiziológiai és kulturális folyamat egyaránt, amely kontinuumot alkot (Maalej–Yu 2011: 9; vö. még Maalej 2004), és a minél több nyelvre kiterjedő vizsgálatok fő kutatási kérdései a következők (Maalej–Yu 2011: 2):

- a) A test mely részét alkalmazzuk egyes érzelem, személyiségjellemző, mentális állapot vagy kulturális érték kifejezésére?
- b) Milyen szerkezet(ek) (pl. metafora, metonímia, képi séma) jelenik/jelennek meg a konceptualizációban?
- c) Vajon a különböző kultúrákban azonos testrésszel fejezik ki ugyanazt az érzelmet, személyiségjellemzőt, mentális állapotot vagy kulturális értéket?
- d) Milyen következtetések vonhatók le a testbeágyazottság hipotézisére vonatkozólag?

Mivel a testrészek fogalmi hálózatában az egyes konceptualizációk a testrészek csupán egy vagy néhány jellemzőjéhez kapcsolódnak, nemcsak a testrész és a konceptualizáció között fejthető fel a kapcsolat, hanem komplexebb összefüggésrendszerről is beszélünk. Ezért a fenti négy kérdést érdemes kiegészíteni még a következővel:

- e) Egy adott testrész mely jellemzője, funkciója profilálódik egy-egy konceptualizációban?

A kulturális testbeágyazottság a **kulturális konceptualizáció** fogalmán belül értelmezhető, amely a nyelv, a kultúra és a kogníció összefüggésére utaló fogalom (Sharifian 2003, 2011, 2017). A kulturális konceptualizációk „a kulturális csoportok tagjai között megosztott reprezentációs hálózatok”, vagyis az adott közösség világszemléletének (**kulturális kogníciójának**) kifejeződései metaforák, sémák és kategóriák formájában (Sharifian 2011: 5). A kulturális metaforák alapvetően fogalmi metaforák (Lakoff–Johnson 1980), definitív tulajdonságuk azonban az is, hogy egy közösség kulturális tapasztalatát, hiedelmeit, vallási-világnézeti szemléletét reprezentálják (Baranyiné Kóczy 2017). A metaforák kultúraközi különbségei a forrás- és céltartományok közötti megfeleltetések eltérésében vagy például egy generikus

séma specifikálásában is megfigyelhetők (Kövecses 2002). Ezek különböző fizikai, társadalmi, kommunikatív szituációs stb. tapasztalatból és más kognitív preferenciákból erednek, ahol minden esetben kulturális hatással kell számolni (Kövecses 2005: 232, 246). A metafora szemantikai szerkezetét, használatát, konnotációit univerzális és kultúraspecifikus jegyek egyaránt alkotják; kulturális metaforáról az utóbbi jegyek azonosíthatóságának és a kulturális kognícióban való beágyazottság mértékének a függvényében beszélhetünk (Baranyiné Kóczy 2017). A testrészek figuratív kifejezéseit akkor nevezhetjük elsősorban kulturális metaforáknak, ha a testrészeket egy kulturális közösség saját világnézete, értékrendje szerint alkalmazza absztrakt fogalmakra – a test részeinek metaforikus szerepe költői művekben más jellegű vizsgálatot jelent (pl. Büky 2012).

Az itt körvonalazott kulturális testbeágyazottság jelenségének vizsgálatához kapcsolódva a tanulmány célja rekonstruálni a magyar VÉR fogalom kulturális konceptualizációit, feltárni a kulturális kognícióban fellelhető gyökereit és azonosítani a tartományokban a vér jellemző profiljait. A nyelvi adatokat a kézikönyvekben, szótárakban fellelhető vért tartalmazó kifejezések alkotják, amelyeket a Magyar nemzeti szövegtár korpuszvizsgálata egészít ki (MNSz., vö. Oravecz–Váradi–Sass 2014). A vizsgálat nehézsége, hogy egy kifejezés pontos jelentése az adott kontextusban határozható meg, így a kvalitatív jellegű vizsgálatához is elengedhetetlen a korpuszadatok elemzése; emellett szükségszerűen nem tud kizárni bizonyos mértékű szubjektív értelmezést, amelyet a korpuszadatok pontosítanak; végül a kategóriák definiálása sokszor nem egyértelmű a határok elmosottsága miatt. A dolgozat felépítése a következő: a Bevezetést követően a 2. fejezet áttekinti a vérrel kapcsolatos korábbi nyelvészeti vizsgálatokat, majd a 3. fejezet a magyar VÉR fogalom konceptualizációit elemzi különös hangsúlyt fektetve a kulturális tényezőkre. A 4. fejezet azt vizsgálja, hogy az egyes konceptualizációkban a VÉR melyik profilja kerül előtérbe. A tanulmányt a főbb eredmények összegzése zárja.

2. A VÉR vizsgálata a nyelvészeti kutatásokban

A vérhez mind a nyugati, mind az egyéb kultúrákban kiterjedt szimbolika fűződik: vitalitással, szenvedéllyel, étellel, családi köteléssel, de egyúttal halállal és agresszióval is asszociálják. Victor Turner antropológus szerint a vér domináns rituális szimbólum (Turner 1977), amelynek figuratív használatával kapcsolatban elsősorban a 'faj, eredet' jelentés vált elterjedté (Mulsoff 2007), valamint az érzelmekkel való kapcsolat: a vér lehülése, például a *megfagyott a vér az ereiben* kifejezés (angolban: *blood running cold*) a félelmet jelenti (Kövecses 1990), míg a vér megemelkedett hőmérséklete, például a *felforr a vére* kifejezés (angolban: *boiling blood*) dühöt (is) jelez a két nyelvben (Kövecses 1990, 2002; Lakoff–Kövecses 1987).

A vér metaforikus jelentéseinek feltárását célozza Charteris-Black (2001) a Bank of English korpuszon végzett vizsgálata, amelyben három fő, univerzálisnak tűnő „fogalmi kulcsot” (conceptual key) azonosít, ezek a VÉR A ROKONSÁG HELYETT, A VÉR AZ ÉLET HELYETT ÉS A VÉR VÉRMÉRSÉKLET. A szerző a fogalmi kulcs terminust úgy értel-

mezi, mint olyan „alapvető állítás[t], amely a nyelv és a gondolkodás között hidat képez. Tartalmazhat fogalmi metaforát, fogalmi metonimiát, konvencionális forga-tókönyveket vagy a hétköznapi tapasztalatból levont más típusú tudást” (Charteris-Black 2000: 282, *saját fordítás*). Charteris-Black a vér és az érzelmek kapcsán meg-állapítja, hogy ezek a metaforák az ÉRZELEM TARTÁLYBAN LEVŐ FOLYADÉK fogalmi metaforára mint alapvető képi sémára vezethetők vissza, amely egyébként számos érzelem konceptualizációjában is felfedezhető (Kövecses 1990). A vér tehát az a folyadék, amellyel a test mint tartály megtelik vagy amelyből kiürül (Charteris-Black 2001: 273).

A vér figuratív értelmű ROKONSÁG, SZÁRMAZÁS konceptualizációja számos nyelv-ben megtalálható, így a német *Blut*, az amhara (amely egy afroázsiai sémi nyelv) *dām*, a hausza *jini* vagy a török *kan* szóban (Kraska-Szlenk 2014: 56). További példák a VÉR A ROKONSÁG HELYETT konceptualizációra:

- (1) angol: *in your blood* (véredben [van]), *blue blood* (kék vér), *own flesh and blood* (saját húsa-vére, azaz tulajdon vére, leszármazottja), *blood is thicker than water* (szólás: a vér nem válik vízzé, olyan értelemben, hogy a rokoni kötelék mindennél fontosabb) (Charteris-Black 2001);
- (2) maláj: *darah putih* (fehér vér), *darah jernih* (tisztá vér, mindkét kifejezés a jólneveltségre utal) (Charteris-Black 2001: 278);
- (3) szuahéli: *uhusiano wa kidamu* (vércapcsolat, rokoni kapcsolat), *huyu ni damu yangu* (ő az én vérem, azaz gyermekem vagy közeli rokonom), *Damu nzito kuliko maji* (szólás: a vér nem válik vízzé) (Kraska-Szlenk 2014: 56);
- (4) lengyel: *krewny* (rokon), *pokrewieństwo* (rokonság), ahol mindkét kifejezés a *krew* (vér) töből ered; *więzy krwi* (vérkötelékek, azaz rokonság), *w ich żyłach płynie ta sama krew* (ugyanaz a vér folyik az ereinkben, azaz roko-nok), *moja krew* (az én vérem, azaz gyermekem) (Kraska-Szlenk 2014: 56).

Egy másik fontos konceptualizáció a VÉR AZ ÉLET HELYETT, amelyet olyan angol kifejezések példáznak, mint *getting blood out of a stone* (szólás: vért csiholni egy kőből, amely körülbelül azt jelenti, hogy egy személyt olyan tette próbáljuk rávenni [sikertelenül], amelyre ő a személyisége vagy hangulata miatt nem alkalmas), *fresh blood* (friss vér), *a flesh and blood* (hús és vér), *to have blood on your hands* (vér tapad a kezedhez), *to scent blood* (vért szimatol) (Charteris-Black 2001: 279).

A Charteris-Black által említett harmadik fogalmi kulcs a VÉR VÉRMÉRSÉKLET, amely az érzelmek fiziológiai tapasztalataival függ össze, és gyakran metonimikus forrásként funkcionál a test figuratív kiterjesztéseiben. Amikor erős dühöt érzünk, azt tapasztaljuk, hogy a vér a fejünkbe tódul: *a rush of blood to the head* (fejbe szökik a vér). Más kifejezések viszont egyértelműen metaforikusak, mint *sweat blood* (vért izzad). A vér figuratív használata az érzelmek kifejezésében megtalálható az angolban: *in cold blood* (hidegvérrel), *blood, sweat and tears* (vér, verejték és könnyek, azaz nagy nehézségek árán sikerül valami), *make your blood boil* (felforr a véred), *make your blood run cold/freeze* (megfagy az ereidben a vér) (Charteris-Black 2001: 283). Számos példa található a malájban is: *darah manis* (édes vér,

azaz könnyen megbirkózik a veszéllyel), *darah merah* (vörös vér, azaz bátor), *darah perwira* (hősies vér, azaz bátor), *darah hati* (vérmáj, azaz bosszús), *darah panas* (forró vér, azaz hirtelen haragú), *darah kering* (száraz vér, azaz kegyetlen), *darah tersembur* (a vér kiserken a szájból, azaz ijedt) vagy *darah muda* (fiatal vér, azaz meggondolatlan) (Charteris–Black 2001: 284). Számos példa található a VÉR mint VÉRMÉRSÉKLET konceptualizációra a tunéziai arab nyelvben is, például: *damm-u sxun* (forró a vére / forró vérű, azaz ingerlékeny), *damm-u baarid* (hideg a vére, azaz nyugodt) (Maalej 2008: 405). Maalej felhívja azonban a figyelmet arra, hogy míg egyes kifejezések látszólag az európai klasszikus-középkori kulturális kontextust meghatározó testnedvelméletre utalnak (Geeraerts–Grondelaers 1995), a megfeleltetések nem egyértelműek: például a forró vér a tunéziai arabban nem a szangvinikus, hanem a kolerikus vérmérsékletet jellemzi (Maalej 2008).

A magyar nyelvben a test konceptualizációja és a testi metaforák, metonimiák vizsgálata kevésbé kutatott terület. Meg kell említeni Csábi doktori disszertációját, amelyben a magyar és az amerikai angol szólásokban elemezte a testrészek alternatív konceptualizációját (Csábi 2005), valamint Bańczerowski a KÉZ, a FEJ és a SZÍV nyelvi képét rekonstruáló tanulmányait (Bańczerowski 2003, 2007; Bańczerowski–Dziewonska–Kiss 2013). Újabban Baranyiné Kóczy kulturális nyelvészeti megközelítésből elemezte a SZEM konceptualizációját (Baranyiné Kóczy 2018, 2020), valamint a FEJ konceptualizációit a GONDOLKODÁST kifejező metaforikus kifejezésekben (Baranyiné Kóczy 2019). Kifejezetten a vér figuratív használatára irányuló nyelvészeti kutatást Simó végzett magyar–amerikai viszonylatban először sakk témájú cikkekben (Simó 2008), majd pedig kiterjedt korpusznyelvészeti elemzést alkalmazva vizsgálta a két nyelvben a fogalom gyakoriságát, használati mintázatait (Simó 2011). Két fő céltartományt különböztet meg, az érzelem és a lényeg (essence) halmazát, amelyből az utóbbi további alterületekre bontható, úgymint eredet, jelentőség, minőség és élet. Az összehasonlító vizsgálatban négy kifejezés amerikai angol és magyar megfelelőjét veti össze: *in his/her blood / vérében*, *sweat blood / vért izzad*, *in cold blood / hidegvérrel*, *blood (is/was) boil(ing/ed/s) / forr(t) a vér(e/m/ed/ünk/ük)*. Az elemzés eredményeként megállapítja, hogy két párhuzamos kifejezés megközelítően egyforma gyakorisággal fordul elő a két nyelvben, míg egy az amerikai, egy pedig a magyar korpuszban gyakoribb. Másodszorban kiemeli, hogy a kifejezések használata, pozitív és/vagy negatív helyzethez való kötődése jelentős különbségeket mutat a nyelvekben.

3. A VÉR kulturális konceptualizációi a magyar nyelvben

3.1. A VÉR mint SZÍN

A vér egyik elsődleges asszociációja a piros szín. A *vörös* színnév mellett több kifejezésben utal egy entitás piros színére, például a *vérnarancs* húsának színére, a *vércse* esetében a madár hátán lévő piros tollazatra, a *vörheny* (skarlát) neve pedig a vöröses bőrkiütésekből ered. Ezekben az esetekben a vér színe profilálódik.

3.2. A VÉR mint HALÁL

A vér látványa elsősorban a veszélybe került, sérült embert, esetleg halottat idézi fel. Az idetartozó kifejezések gyakran erőszakra utalnak, mint *vérontás*, *vérszomjas*, *vér tapad a kezéhez* (olyan személy, aki gyilkosságot követett el), *vérengzés*, *vérfürdő* (nagyon véres harc), *vérvivataros század* (olyan évszázad, amely háborúkkal volt tele) – az utóbbi két kifejezés esetében A VÉR MENNYISÉGE A HALOTTAK SZÁMA metonímia jelenik meg. Az ÉRVELÉS HÁBORÚ metafora alapján a vér gyakran a vita kontextusában reprezentálódik (1–2):

- (1) Nem lehet az ellenzéki és kormánypárti politikusokat zárt térben sokáig magukra hagyni, mert ott vér folyhat.
- (2) egy ügyet véd az utolsó csepp vérig

Az idetartozó *vérdíj* szónak kulturális kontextustól és tudományterülettől függően különböző értelmezései léteznek (ÉrtSz.):

- a) A büntető hatóságok elől rejtőzködő személy(ek) kézrekerítője vagy nyomravezetője részére kitűzött jutalomdíj.
- b) A gyilkos által megölt személy hozzátartozóinak engesztelésül, a vérbosszú megváltására fizetett összeg vagy átengedett vagyontárgy.
- c) (A rendi és feudális magyar jogban) az a bírság, amelyet jogtalan erőszak, hatalmaskodás körébe eső bűncselekmény elkövetőjére vetettek ki.
- d) (régies, költői használatban) vérbosszú, véres megtorlás.

Figyelemre méltó, hogy a b) jelentésben a vérrel összefüggésben a HALÁL konceptualizációja mellett a ROKONSÁGÉ is megjelenik.

A VÉR mint HALÁL konceptualizációval kapcsolatban két kulturálisan beágyazott kifejezést érdemes megemlíteni. A *vértanú* olyan személyt jelent, aki tanúságot tesz egy vallás vagy hit mellett, ezért önként vállalja a halálbüntetést. A másik kifejezés az *első vérig*, amely az első vérig tartó párbajozási tradícióból ered. Ez a rituálé évszázadokon át volt elterjedt az európai nemesség körében, célja a férfi becsületének és hírnevének megvédése volt, amely egyben a férfiak identitásának meghatározó eleme volt. A párbaj végét az „első vér”, azaz az első sérülés jelentette, ahol a sebet ejtő fél győztesként került ki a becsületért vívott küzdelemből.

3.3. A VÉR mint ROKONSÁG

A magyar nyelvben rengeteg olyan vérrel összefüggő kifejezés található, amely rokonságot jelent: *testvér* (amely az „egy test, egy vér” összetételéből származik), *fivér*, *nővér*, *vérokon*, *vér szerinti szülő*, *Véreim!* (rokonokra és a nemzet tagjaira vonatkoztatva), valamint lovakkal kapcsolatban is találunk példákat, mint *telivér* (fajtisztán tenyésztett ló), *félvér* (két különböző fajta keresztezésével létrejött egyed, de emberre is vonatkozhat). Az a hagyományos vélekedés, amely szerint a száрма-

zás örökítőanyaga a vér, a *vérvonal* szóban ragadható meg leginkább, amely jelzi, hogy ez a testi folyadék, amely a genetikai állományt örökíti tovább egy családban generációról generációra. A vér minősége tehát mindig is központi téma volt. A több nyelvben is jelenlevő *kékvér* arisztokrata eredetet jelez. Brewer állítása szerint a szó a spanyol nyelvből ered, a kék erekre utal, amelyek a fehér és áttetsző bőr alatt váltak láthatóvá olyan embereknél, akik nem keveredtek a mór vérrel. Átvitt értelemben a magas társadalmi státuszú családokat jelenti tehát (Kirkpatrick 1992: 118). A *vérfertőzés* közeli rokonok közötti szexuális kapcsolatot jelent.

A VÉR mint GENETIKAI ÁLLOMÁNYT HORDOZÓ ANYAG konceptualizációjának kiterjesztése figyelhető meg a *vérbeli* szóban, amely valamilyen kiemelkedő emberi tulajdonságot jelent. Míg a *vérbeli főnemes* olyan személyt jelez, akinek a felmenői szintén arisztokraták voltak, a hasonló *vérbeli filozófus/színész/szakács* összetételek olyan egyedekre utalnak, akik kiemelkedő szakértelemmel, tehetséggel bírnak a filozófia, színművészet vagy szakácművészet területén.

A VÉR mint ROKONSÁG olyan kulturális konceptualizáció, amely a magyar kulturális kognícióban bizonyos mértékig még ma is él. Erre utalnak azok a korpuszadatok, amelyek szerint az ember identitásának fontos részét képezi a vér minősége és eredete.

- (3) Tulajdonképpen nem tudom, hogy a véradás jó dolog vagy sem, ezen sokszor gondolkoztam már. Sokszor úgy érzem, természet ellen való dolog, a vér az nem csak egy folyadék. Ugyanígy vagyok a szervátültetéssel is.
- (4) Én azért nem adok vért, mert megőrzöm a tisztaságot! Nem adom senkinek a tisztán öröklött vérem, hogy aztán továbbvigye valami mutáns...!

A fenti vélemények szerint a vér „nem csak egy folyadék”, hanem olyan anyag, amely a fizikai tulajdonságokat és a karakterjegyeket örökíti és biztosítja a hordozója számára. Az öröklött vér „tisztá”, és így is kell megőrizni, míg a véradás jóval túlmutat a biológiai anyag átadásán, nemkívánatos keveredést eredményez, illetve a vér ezáltal olyan személy birtokába jut, aki arra jogosulatlan. Ennek alapján minősíti „természet ellen való dolognak” az egyik megnyilatkozó, holott biológiai tények nem támasztják alá ezt a kulturális vélekedést.

A vér mint embereket összekapcsoló anyag másik két kulturális kifejezésben is megjelenik: *vérszerződés* és *vértestvérség*. Ezek a fogalmak egy olyan kulturálisan beágyazott rítusra utalnak, amelyben két nem rokon kapcsolatban álló ember (többnyire férfi) között testvérjellegű kapcsolat jött létre. A több kultúrában is jelen lévő szertartás szerint két szövetséges néhány csepp vért ad a másiknak, amelyet elfogyasztanak (Hauser-Schäublin 1993), ezáltal intim, egyenlőségen alapuló kapcsolatot kötve, amelyben hűséget esküsznek egymásnak (Evans-Pritchard 1933: 400). Ez a tradíció több afrikai kultúrában elterjedt volt, érdekes módon olyanokban is, ahol a VÉR nem kapcsolódott a ROKONSÁG konceptusához, például a (dél-szudáni) zande nyelvben (Evans-Pritchard 1933). A magyar kulturális hagyományban és így a kulturális kognícióban kiemelt vérszerződés eseménye a 9. században történt a hét vezér részvételével, egyben ez volt az első magyar alapszerződés. A vérszerző-

dés mint rítus a korabeli magyar szokásjog szerint a különlegesen erős fogadalomtételek egyik formai kelléke volt, esküvel megerősítve. A magyar hagyományban a nem rokoni kapcsolatban álló férfiak kisebb vágást ejtettek az ujjukon, kezükön vagy alkarjukon, majd összeérintették, jelezve, hogy a vérük egymás ereiben folyik. A másik verzió szerint úgy fogadták testvérré egymást, hogy egy kehelybe csorgatták a vérüket, és mindannyian ittak belőle (MNL. 5).

Végül a ROKONSÁG konceptualizációjához kötődik a *vérbosszú* és a *véreskü* fogalma is. Első látásra ezek a kifejezések inkább a VÉR, mint HALÁL konceptusát idézik fel, mindkét esetben azonban egy családtag (vérbeli kapcsolat) halálának bosszújáról van szó, amely szerint valaki a gyilkos vagy annak egy rokona halálával bosszúja meg a családján esett sérelmet. Gyakran a tett motivációja az ősök szellemétől való félelem volt, így a véreskü apáról fiúra szállt. Ez a hagyomány számos közösségben élt, Korzikától kezdve Szardínián, a Balkánon, a Kaukázuson át a germán, arab közösségekig, Szicíliáig és Albániáig. Magyarországon a cigány és a székely közösségekben az 1930-as évekig gyakorolták a hagyományt.

3.4. A VÉR MINT EMBERI TERMÉSZET

Vannak olyan kifejezések is, amelyekben a vér az emberi természetet fejezi ki. Már szó volt róla, hogy a ROKONSÁG és az EMBERI TERMÉSZET céltartománya összefügg a VÉR mint GENETIKAI ÁLLOMÁNYT ÉS KARAKTERT HORDOZÓ ANYAG konceptualizációjában. Egyes esetekben nehéz szemantikailag szétválasztani a két tartományt (5):

(5) Ez inkább volt a német vér rendszerető tulajdonságának tudható.

A „német vér” a német nemzetet és a nemzeti karaktert is jelenti egyidejűleg.

(6) A vér nem válik vízzé.

A szólás többféle értelmezése létezik, amelyekben a ROKONSÁG és az EMBERI TERMÉSZET keveredése figyelhető meg (Szemerkenyi 2009: 1434):

- a) Egy jó jellem sosem változik.
- b) Mindenki a saját családjához húz.
- c) A családi kötelék kölcsönös segítségen alapul.
- d) A szülők értékes tulajdonságai a gyermekekben öröklődnek tovább.
- e) A nagylelkű, családcentrikus emberek nem változnak.

A rokonság és a (családra jellemző) emberi tulajdonságok szorosan összekapcsolódnak a magyarban. Az alábbi példákban az EMBERI TERMÉSZET a domináns, de a ROKONSÁG is megfigyelhető.

(7) A hazudozás a vérévé vált.

(8) Az idegenekkel való bizalmatlanság vérünkbe ivódott.

Összességében elmondható, hogy a *vér* származékkaként rengeteg olyan kifejezés létezik, amely tulajdonságokat fejez ki; a forrástartományban a *vér* különböző tulajdonságai jelennek meg, mint a hőmérséklete, sűrűsége vagy a mennyisége. Maga a *vérmérséklet* szó is erre utal, a *vér* és a *mér* igetöből származó összetételként.

A *vérmes* kifejezés szerint egy egészséges emberben nagy mennyiségű és sűrű *vér* van, amely „erős, szenvedélyes, forróvérű” karaktert eredményez (ÉrtSz.). További tulajdonságot jelentő kifejezések:

- (9) heves vérmérsékletű
- (10) tüzes vérű
- (11) forróvérű
- (12) hidegvérű
- (13) Csigavér!
- (14) halvérű
- (15) könnyűvérű (nő)
- (16) sűrű vérű

A *sűrű vérű* jelentése szenvedélyes vagy felelőtlen (16). Érdekes módon a *sűrű vér* és a *könnyű vér* (egymásnak közel ellentétei) is szenvedélyes, szexuálisan felelőtlen személyt jeleznek, a *sűrű vér* azonban elsősorban férfiakra, a *könnyű vér* pedig nőkre használatos.

- (17) A felelősségtudat. Az hiányzott belőle. [...] Nem bírt a sűrű vérével.

A *vér* a szenvedélyes természet „üzemanyaga”, amelyet a *hajtja a vére* kifejezés is jelez.

A (9)–(16)-os példák közül jó néhány a *négy testnedv modelljeként* ismert középkori (főként a 16–17. században elterjedt) filozófiai elmélethez köthető, amely az emberi személyiségtípusokat az egyes testnedvek arányából fakadó vérmérsékletek függvényében írta le (Geeraerts–Grondelaers 1995). Eszerint a négy fő vérmérséklet a szangvinikus, a kolerikus, a melankolikus és a flegmatikus, amelyek sorban a *vér*, a *sárga epe*, a *fekete epe*, valamint a *nyák bőségének* az eredménye. A négy vérmérséklet közül a szangvinikust tekintették a legelőnyösebb típusnak, mivel magába foglalta az életerős ember tulajdonságait, kapcsolatba hozták az életadó hővel és nedvességgel, a testnedvek közül a *vér bőségével* jellemezték, valamint gyakran a fiatalságot és a tavaszt hozták összefüggésbe ezzel a természettel. Fizikai tulajdonságait tekintve a szangvinikus természet magas növésű, erőteljes, egészséges testalkattal rendelkezik, jó vérkeringéssel és emésztéssel, gyakran *vörös hajjal* és *bőrrel*. Személyisége szerint társaságkedvelő, jókedvű, kedves, szeret szórakozni, különösen a játékokat és a zenét kedveli. A magyar nyelvben a szangvinikus természetet olyan kifejezések jelzik, mint *vérmes*, *bővérű*, *forróvérű*, *heves vérmérsékletű*, *tüzes vérű*.

3.5. A VÉR mint ÉLETERŐ/TARTALOM

Ahogy a ROKONSÁG és az EMBERI TERMÉSZET kategóriájának határa esetenként homályos, ugyanez érvényes az ÉLETERŐ vs. EMBERI TERMÉSZET és az ÉLETERŐ vs. ROKONSÁG kategóriáira is. Az ÉLETERŐ és az EMBERI TERMÉSZET kategóriák esetében a szemantikai kapcsolat alapja az, hogy a szangvinikus személy bő vérellátással rendelkezik, így egészséges, életerős személyként konceptualizálódik.

- (18) vértelen
- (19) vérszegény
- (20) elvérez
- (21) kivéreztet
- (22) vérbő
- (23) vérmes
- (24) van vér a pucájában (kellő bátorsággal rendelkezik valami megtételéhez)
- (25) véresszájú (gyűlölködő)
- (26) vérpezsdítő

A *vértelen* vagy *vérszegény* olyan személyekre vonatkozik, akik nem elég energikusak, valamint olyan alkotásokat is jelölünk vele, amelyeknek a tartalma szegényes, például film, színdarab, könyv stb. A vérvésztés folyamatát mint tapasztalatot (nagy-részt az ÉRVELÉS HÁBORÚ metafora nyomán) nyerő-vesztő helyzetekre is kiterjesztjük, például versenyekre, sportversenyekre, vitákra vagy vizsgahelyzetekre. Ilyenkor valaki *elvérez*, vagy az ellenfelét *kivéreztet*i. Vannak olyan kifejezések is, amelyek a vámpírhitre vezethetők vissza, amely szerint a vérszívók tulajdonképpen az életerőt szívják ki az áldozatukból a vérel együtt (*vérszívó*, *a vérét szívja*). A magyar néphagyományban a vámpírhit jóformán ismeretlen volt, bár a 18. században voltak olyan perek, amelyek vámpírjelenségekhez kötődtek (MNL. 5). A mai használatban metaforikusan *vérszívónak* nevezett személy „energiavámpír”, egy másik személy *vérét szívja*, azaz elveszi annak fizikai, érzelmi energiáját, idejét vagy pénzét. Másfelől, a vér bősége (*vérbő*, *vérmes*) energikus, aktív személyiséget jelez; ehhez kapcsolódik a *van vér a pucájában* kifejezés is, amely bátor, tette kész személyiséget jelent. A *puca* szó eredetileg kislány, majd kisfiú nemi szervét jelentette (ÉrtSz.), majd férfi nemi szervet, ezért utalhat férfias jellegű tulajdonságra a kifejezés. A *vérpezsdítő* melléknév többféle tevékenységet és jelenséget jellemez, például koncertet, táncot, ritmust. Mindezekben az esetekben a test vagy valamelyik testrészt tartályként funkcionál, amely – Charteris-Black és Kövecses megállapításával egyetértve – a vérel megtelik vagy kiürül belőle: mindez a FOLYADÉK A TARTÁLYBAN sémán alapul, ahol a vér bőségében lévő test életerőt, a vér hiánya pedig annak hiányát jelenti.

Az alábbi, (27)-es példában a ROKONSÁG és az ÉLETERŐ kategóriák határai elmosottak. A ROKONSÁG kiterjesztéséről a NEMZET fogalmára már volt a fentiekben szó (pl. *Vérem!*), szintúgy a vér közösséget összekötő szerepéről (pl. *vérszerződés*) és a vér életerőt és karakterjellegét hordozó funkciójáról. Alább a *fáradt vér* kifejezés-

ben mindkét konceptualizáció jelen van: mind a közösséget összetartó anyag, mind pedig a vitalitást biztosító „üzemanyag”.

(27) Ez a következő generáció már csak fáradt vér, meg sem közelíti az apákat. Sokkal mulyább és élhetetlenebb.

Az ÉLETERŐ konceptualizációja élettelen tárgyakra is használatos, itt inkább lényeket, tartalmat jelent, amely lehet gazdag vagy szegényes.

(28) A Jehova tanúi egy biblikus ámde azt kifacsaró, „vér nélküli” vallás.

A vér hiányának metaforikus jelentése a korpuszban több kontextusban előfordul, akár popdallal, ízetlen étellel kapcsolatban, ahol a gyenge minőséget jelenti. A vér bősége itt is pozitív jelentéssel bír, míg a hiánya negatív jelentést hordoz, a vér túltengése pedig kontrollálatlan életerőt, meggondolatlanságot jelent.

3.6. A VÉR mint ÉRZELEM

Az érzelmek leírásában is rengeteg kifejezés tartalmazza a *vér* szót. A testnedv három alapvető profillal rendelkezik ezekben a kifejezésekben: a) olyan anyag, amely megtölti a testet vagy egy testrészt; b) hőmérséklete van; c) dinamikus. Itt is sok nyelvi adatban felfedezhető a FOLYADÉK A TARTÁLYBAN séma (29–32).

(29) vérszemet kap (mohóvá, túlzottan bátorra válik)

(30) arcába szökik a vér (haragot vagy szégyent is kifejezhet)

(31) fejébe tódul a vér (dühös lesz)

(32) előnti agyát a vér (dühös lesz)

Ezek a kifejezések metonimikus eredetűek, például a *vérszemet kap* arra a jelenségre utal, amikor felfokozott érzelmi állapotban valakinek a szemébe gyűlik a vér. Érdekes kérdés az, hogy egy-egy érzelem esetében melyik testrész telik meg vérrel; a *vérszemet kap* példájában a SZEM konceptualizációjában megjelenő mohóságról lehet szó, például *majd felfalta a szemével*. Általánosságban a vér jelenléte izgalmi állapotot jelent, a konkrét érzelmet a szóban forgó testrész specifikálja. Így a fej és az agyat előntő vér a magyarban dühöt jelent, a vérrel teli szem vakmerőséget és mohóságot, a vérrel megtelt arc pedig dühöt vagy szégyent.

Más kifejezésekben a vér hőmérséklete profilálódik: a forró vér dühöt, míg a hideg/fagyott vér félelmet jelent.

(33) megfagy az ereiben a vér

(34) vérlázító (itt a láz elsődlegesen forróságra utal, másodsorban dinamikus mozgásra, pl. lázasan keresgél)

(35) felforr a vére (dühös lesz)

(36) vérgőzös (fenyegetés) (indulatos)

Végül néhány kifejezésben a vér dinamikus entitásként jelenik meg, bár ez is összefüggésbe hozható a hőmérséklettel a hideg-dermedt és a forró-pezsgó kapcsolat révén.

(37) megdermed a vére (megijed, fél)

(38) pezseg a vére (izgatott)

Fontos kiemelni, hogy a legtöbb érzelem, amely a vér metaforikus kiterjesztésén alapul, negatív minőségű, akár forró, akár pedig hideg hőmérsékletű: dühös, indulatos, mohó, rettegő vagy szégyenkező. Igaz, néhány kevés pozitív konnotációjú érzelem is található, mint például izgalom vagy bátorság. Ennek oka az a vélekedés lehet, hogy a testnedvnek kiegyensúlyozott mennyiségben kell jelen lennie a szervezetben.

3.7. A VÉR mint INTENZITÁS

Informális nyelvhasználatban a korpuszadatok szerint a *vér* olyan értelemben is használatos, mint „nagyon” (39–42).

(39) vérprofi

(40) vérgazdag

(41) vérciki

(42) igazi, vérhű komcsi

Ez a jelentés hasonló az angol *bloody* szó jelentéséhez, míg azonban az angol főként negatív értelemben használja, addig a magyar megfelelő pozitív és negatív értelmű szóhoz is kapcsolódhat. A *vér* ilyen jelentésének forrása több olyan használati esetben felfedezhető, ahol intenzitást fejez ki. Például a *vérig sért* esetben a következő szemantikai folyamat rekonstruálható: súlyos fizikai sérülés → súlyos mentális sértés (amely a MENTÁLIS SÉRTÉS FIZIKAI SÉRTÉS metaforán alapul). A *vérig* jelentése tehát a fizikailag súlyos → mentálisan erőteljes → intenzív jelentésváltozáson megy keresztül. Az MNSz-ben más olyan esetek is találhatók, amelyekben a *vér* absztrahált, intenzivitást jelölő értelmezése érvényesül (43–4).

(43) Tehát vér mindegy, hogy nem vagyunk egyformák...

(44) Fogadok, azt sem tudom, milyen a vércsoportom. Vér ciki!

Az első példában a 'teljesen', a másodikban pedig a 'nagyon' jelentést kapja a *vér*. A vér szemantikai kiterjesztése az intenzitás jelölésére kétféleképpen is magyarázható, illetve egyidejűleg két konceptualizációból ered. Az első a háború, halál kontextusa (45–9).

(45) vérre megy a játék

(46) vérig bosszant/ingerel

- (47) vérig gyaláz
- (48) vérig gyötör
- (49) vérig ütköző igazság

A fenti esetekben a vér kiserkenése (amelyet a *vérig* szó implikál) mint a fizikai inzultus eredménye metaforikusan a mentális inzultus súlyosságát jelzi. Az (50)-es és (51)-es példák párhuzamos létezése jól láthatóvá teszi a folyamatot:

- (50) vérezen komoly
- (51) vérkomoly

A „nagyon” jelentés másik eredete az EMBERI TERMÉSZET konceptualizáció kontextusa. Olyan példák sorolhatók ide, mint *vérprofi* vagy *vérhű*, amelyekben az a konceptus jelenik meg, hogy a vér az emberi tulajdonságokat hordozó anyag. További példák:

- (52) ízig-vérig nő (teljesen, egészen)
- (53) vérig egyszerű nő
- (54) Én valójában vérbeli hajléktalan vagyok, a hajléktalanok koronázatlan királya. (igazán, teljesen)
- (55) igazi, vérhű komcsi
- (56) A SW bizony vér sci-fi.

Az (52–6)-es példákban a *vér* szó helyettesíthető a *vérbeli* szóval, amely a vérben mint anyagban hordozott karakterjelleg, lényegi tulajdonságokat fejezi ki, és azt reprezentálja, hogy a szóban forgó entitás a karakterjegy tipikus egyede. Látható, hogy élettelen tárgyakat és fogalmakat is jellemzünk így, például *vér sci-fi* vagy *vérbeli sci-fi*, utalva a film prototipikus jellegére. Az EMBERI TERMÉSZET konceptualizációval összefüggésben az intenzivitás jelentése a vérnek az emberi életben és az emberi természet, személyiség kialakításában betöltött kulcsfontosságú szerepe nyomán alakulhatott ki.

3.8. A VÉR mint VÉGZET (káromkodások)

Az MNSz-ben a közösségi média oldalairól származó alkorpuszban a *vér* gyakran megjelenik egy tipikus szemantikai konstrukcióban, kifejezetten szlengben és káromkodásokban, például:

- (57) Jó lenne, ha elhúznál a vérbe, a qtya sem kíváncsi a hülyeségeidre.
- (58) Van aki az öntudatos rasszistákat küldi el a vérbe.
- (59) A vevőt elhajtották a vérbe.

Valakinek az elküldése *a vérbe* olyan értelmű, mint például elküldeni a pokolba. A kérdés az, hogy miért a vér szerepel ezekben a példákban. Mivel a kifejezés ere-

de te nem ismert, két lehetséges magyarázat következik, amelyek mindkettő a szitok eredeti funkciójával hozhatók összefüggésbe. A szitokszavak nagy része társadalmi tabukból ered, amelyek három fő témát érintenek: a szexualitást, a testi kiválasztást és a természetfelettit. Az első két csoporton belül helyezkednek el bizonyos tabunak minősülő testrészek és azokhoz tartozó funkciók (Galgóczi 2008: 6). A káromkodás, szitkozódás olyan verbális agresszióként fogható fel, amelyben a beszélő célja megálázni és elpusztítani a másik személyt.

Az első lehetséges magyarázat abból indul ki, hogy a magyar káromkodások jó része betegségekre utal, mivel a népi kultúrában ezek eredetileg átkok voltak (Galgóczi 2008: 7). Az átkok célja az volt, hogy a másik személyt valamely betegség megtámadja és elpusztítsa, erre példák az alábbiak (60–5):

- (60) A fene vigye el!
- (61) A nyavalya essen bele!
- (62) A guta vigye el!
- (63) Vigye el a frász!
- (64) A rossebbe!
- (65) Menjen a francba!

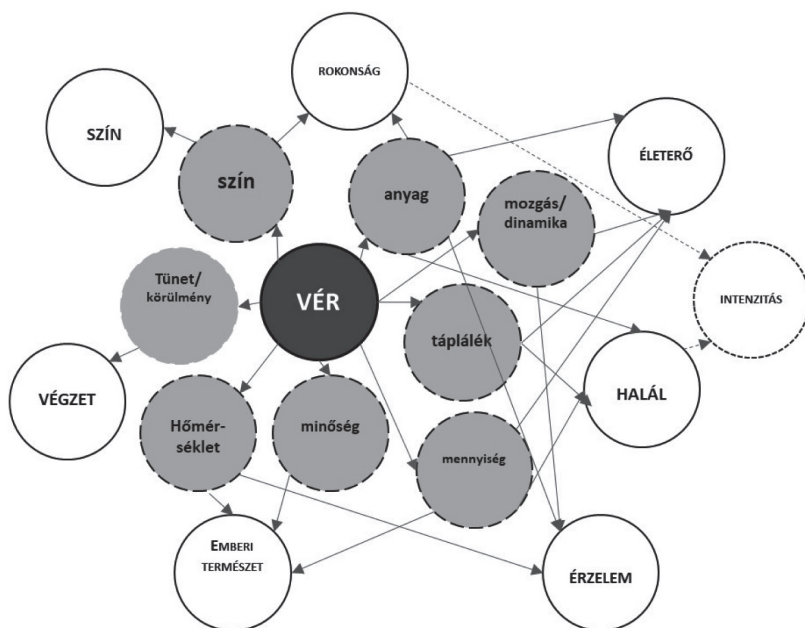
Figyelemre méltó, hogy az „elküldés” fogalma mindegyik átkban megtalálható: vagy a betegség vigye el a megátkozott illetőt, vagy pedig őt kívánja a betegségbe juttatni a rosszakaró. A mai köznyelvben már nem ismert betegségnevek különböző, gyakran pontosan nem meghatározott, azonos tüneteket mutató betegségekre utaltak. *Afene* fekélyt, gennyes sebet, *nyavalya* belső kórt, betegséget, *a guta* szélütést, *a frász* görcsös rohamokat, *a rosseb* (rossz seb) és *a franc* pedig vérbajt, szifiliszt jelent (ÉrtSz.). Az esetünkben fontos *franc* metonimikusan utal a francia bajra, mert úgy tartották, hogy a szifilisz a buja hírű francia katonák hozták be Európába a 15. században. Mivel a szifilisz magyar neve *vérbaj*, a vérbe küldés aktusa származhat a vérbajba küldés átkából, ahol a vér metonimikusan utal a vérbajra.

A második feltételes magyarázat szintén a magyar szleng és a szitokszók társadalmi funkciójából indul ki. Kis Tamás hangsúlyozza, hogy a szlengnek fontos szerepe van a csoportszintű nyelvhasználatban, méghozzá jellemzően egy nagyobb csoporton belüli kisebb csoport fejleszt ki, amely érzelmileg szorosan összetartozik (Kis 2007). A szleng valójában egy kisebb csoport verbális lázadása a hierarchia ellen, amely igazságtétellel is jár, ahol a feszültséget humorral oldják fel (Kis 2007: 459–60). A szleng funkciója hasonló a középkori karneválok megjelenő groteszk realizmus ábrázolásmódjával (karneváli groteszk), ahol a szereplők célja az egyenlőtlenség lerombolása volt a degradálás, parodizálás eszközével. Ez az elmélet Bahtyintól származik, aki Rabelais művészetét elemezte a karneváli groteszk realizmussal összefüggésben (Bahtyin 1982/2002). Bahtyin fogalma szerint a groteszk test a degradálás különböző módjainak, a bántásnak és az átkozásnak a célpontja, amely a reneszánsz irodalom groteszk, gyakorlatias ábrázolásának fontos része. „A „kacsaringós” káromkodások számtalan változata vagy a „menj a ...-ba” típusú kifejezések teljesen a groteszk ábrázolás módszere szerint fokoznák le azt, akit szidalmaznak, vagyis

abszolút topográfiai értelemben a testi „lent”-be; a szülés, a nemi szervek zónájába, a testi sírba (vagy a testi pokolba) küldik a címzettet megsemmisülni – és újjászülni” (Bahtyin 1982/2002: 37–8). Valóban, a magyar szlengben több kifejezés szól arról, hogy valaki elküldi a másikat a szülei nemi szervébe vagy azokra jellemző váladékba (pl. *gecibe*, amely ondót jelent), amelyek mindegyike a személy születésénél fontos szerepet játszottak. Például, amikor valakit elküldenek a *véres gecibe*, akkor – az elmélet szerint – visszaküldik a születés előtti állapotba, amelyet az apához és az anyához tartozó testnedvek idéznek fel metonimikusan. A vérbe küldés aktusa tehát ilyen kontextusban is értelmezhető: a vér a születés körülményeire utal metonimikusan, ilyen módon semmisítve meg a célzott személyt.

4. A vér profiljai az egyes konceptualizációkban

Az itt bemutatott konceptualizációkban a vér a következő profilokkal rendelkezik: szín, anyag, hőmérséklet, minőség, mennyiség, (betegség/születés) tünet(e), mozgás, ital. A profilok és a konceptualizációk összetett hálózatot alkotnak, bár ennek bemutatása kétdimenziós ábrán nehézkes (1. ábra, vö. Baranyiné Kóczy [bírálat alatt]).

1. ábra. A VÉR kulturális konceptualizációinak és profiljainak hálózata

A metonimikus alapú SZÍN konceptualizációban természetesen a vér színe kap profilt. A számos nyelvben jelen lévő ROKONSÁG konceptualizáció esetében (vö. pl. Charteris-Black 2001) a vér elsősorban anyagként (*vérrokon*), másodsorban színként

(*kékvér*) profilálódik. Az ÉLETERŐ konceptualizációjában a vér anyag, szubsztancia (*vérbő*), mozgó/dinamikus folyadék (*vérpezsdítő*) vagy táplálék (*a vérét szívja*). A HALÁL konceptualizációjában szintén elsősorban az anyag (*vér tapad a kezéhez*), a mozgó/dinamikus folyadék (*ott vér folyik*), a táplálék (*vérszomjas*) és a mennyiség (*vérvatar*) profilok jelennek meg. Az ÉRZELMEK esetében a tartályban lévő anyag (*fejébe tódul a vér*), a hőmérséklet (*felforr a vére*) és a mozgás/dinamika (*pezseg/megdermed a vére*) profilálódik. A EMBERI TERMÉSZETTEL kapcsolatban jellemzően a vér minősége profilálódik: minősége (*sűrű vérű*), mennyisége (*vérmes*, amelynek jelentése: „Nagyon bővérű, ill. sűrű vérű <személy>”, ÉrtSz.) és hőmérséklete (*heves vérmérsékletű*). A VÉGZET esetében két értelmezési lehetőséget vázoltam, amelyekben a vér vagy egy betegség tünetének vagy pedig a születés körülményeinek metonimikus jelölője.

Az INTENZITÁS konceptualizációja két másik konceptualizációból eredeztethető, így a HALÁL (*véresen komoly, vérkomoly*) és a ROKONSÁG (*vérgazdag, vérig hű, vérhű*) tartományából. A vérnek ilyen, az informális nyelvhasználatban mára elterjedt jelentése (mint 'nagyon') még az EMBERI TERMÉSZET konceptussal is összefüggésbe hozható, például: *Ne táplálj vérmes reményeket!* (Jelentése itt: túlzó.)

Összeségében elmondható, hogy a VÉR leggyakrabban anyagként, azaz szubsztanciaként profilálódik, ez a profil dominál a ROKONSÁG, a HALÁL és az ÉLETERŐ konceptualizációban. Ennek magyarázata az, hogy mind a három konceptualizációban a metafora alapja a vér mint ÉLETET ADÓ ANYAG. A vér mennyisége azért meghatározó az ÉLETERŐ és az EMBERI TERMÉSZET kategóriában, mert a két konceptualizáció összefügg: az emberi természet meghatározásának alapja az, hogy az embert mint tartályt milyen mértékben tölt meg a vér, így az életerő mértéke a temperamentum körvonalázásában is fontos szerepet kap. Ez az egyik alapvetése a négy testnedv elméletében a szangvinikus temperamentumnak, amely Lakoff és Kövecses érvelése szerint az érzelmek metaforikus megjelenítésének egyik fő kulturális modellje is (Lakoff–Kövecses 1987; Geeraerts–Grondelaers 1995). A vér mennyisége a HALÁL konceptualizációban egészen másképp jelenik meg, nem a testtartályon belül, hanem azon kívül. Az ÉRZELMEK kifejezésében a vér mozgó/dinamikus jellege és a hőmérséklete profilálódik. A vér mozgása, dinamikája tehát az ÉLETERŐ és az ÉRZELMEK konceptualizációjában érvényesül. Ennek oka az, hogy mindkét tartományban erődinamikai séma érvényesül, amelyben az erőhatás eredménye az anyag mozgása (Talmy 1988). Ez a séma, mint ahogy Kövecses is rámutat, az érzelmek konceptualizációjában is gyakran tetten érhető (Kövecses 2000).

5. Összegzés

A hétköznapi emberi tapasztalat szerint a vér az élethez szükséges legfontosabb testnedv, amely az egyes kultúrákban különböző konceptualizációk forrása kulturális metaforák, metonímiák és sémák formájában. A tanulmány azt a nézetet támasztja alá, hogy egy olyan szimbolikus anyag, mint a vér, amelynek története az emberi kognícióban a legrégebbi időkig nyúlik vissza, összetett szempontrendszerrel, azaz

a társadalmi, történelmi, vallási, egyszóval világnézeti kontextusok vizsgálatával elemezhető (Sharifian et al. 2008; Maalej–Yu 2011). A kulturális antropológiában feltárt eredményeket a nyelvtudomány eddig kevésbé, legalábbis nem kellő mértékben vonta be a kutatásaiba.

A tanulmány a bevezetőben említett vizsgálati korlátok (az értelmezés nehézségei, a kategóriahatárok elmosódottsága) mellett a nyelv, a kultúra és a kogníció együttes elemzésével rekonstruálja a magyar VÉR fogalom konceptuális hálózatát, amelynek fő kategóriái a következők:

A VÉR mint SZÍN (pl. *vércse, vörheny*)

A VÉR mint HALÁL (pl. *vérontás, vérdíj*)

A VÉR mint ROKONSÁG (pl. *testvér, vérbeli főnemes*)

A VÉR mint EMBERI TERMÉSZET (pl. *vérmes, halvérű, könnyűvérű*)

A VÉR mint ÉLETERŐ/TARTALOM (pl. *vérbő, vérszegény*)

A VÉR mint ÉRZELEM (pl. *vérgőzös, vérszemet kap*)

A VÉR mint INTENZITÁS (pl. *vérgazdag, vérig egyszerű*)

A VÉR mint VÉGZET (pl. *elküldi a vérbe*)

A kutatás során kiemeltem, hogy a *vér* figuratív használata gyakran kulturális modellekben gyökerezik, amelyek a magyar hagyományokon és hiedelmeken alapulnak (1. táblázat):

1. táblázat. A vér kulturális konceptualizációi és releváns kulturális modelljei

Kulturális konceptualizációk	Kapcsolódó kulturális modellek
A VÉR mint SZÍN	A VÉR A PIROS SZÍN PROTOTIPIKUS ANYAGA
A VÉR mint HALÁL	MÁRTÍRSÁG ELSŐ VÉRIG TARTÓ PÁRBAJOZÁSI TRADÍCIÓ
A VÉR mint ROKONSÁG	A VÉR A GENETIKAI ÁLLOMÁNYT ÉS KARAKTERT HORDOZÓ ANYAG A VÉRSZERZŐDÉS ÉS A VÉRTESTVÉRSÉG RÍTUSA A VÉRBOSSZÚ HAGYOMÁNYA
A VÉR mint EMBERI TERMÉSZET	A NÉGY TESTNEDV ELMÉLETE
A VÉR mint ÉLETERŐ/TARTALOM	VÁMPÍROK A NÉPHITBEN A NÉGY TESTNEDV ELMÉLETE
A VÉR mint ÉRZELEM	A NÉGY TESTNEDV ELMÉLETE: A VÉR MENNYISÉGÉNEK ÉS HŐMÉRSÉKLETÉNEK KIEGYENSÚLYOZATLANSÁGA NEGATÍV ÉRZELMEKET EREDMÉNYEZ
A VÉR mint INTENZITÁS	A vér látványa extrém helyzetben kerül elő, intenzív mentális állapotot idéz elő. A VÉR MINT HALÁL és a VÉR MINT ROKONSÁG konceptualizációból ered.
A VÉR mint VÉGZET	A MÁSIK EMBER DEGRADÁLÁSA, ELPUSZTÍTÁSA BETEGSÉGBE KÜLDÉS A MÁSIK EMBER DEGRADÁLÁSA, ELPUSZTÍTÁSA VISSZAKÜLDÉS A SZÜLETÉSBE

A magyar nyelvben a VÉR kulturális conceptualizációi sokféle, igen eltérő tapasztalatokban gyökereznek. A vérhez kapcsolódó egyik alapvető asszociáció a magyar történelmi mérföldkö, a hét vezér megállapodását kísérő vérszerződés. Ez a szerződés a vértestvérség létrejöttét eredményezte közöttük, amely a ROKONSÁG MINT VÉR metaforán alapult, és esetenként még ma is tartják esküvőkön ezt a szokást.¹ Másfelől, a VÉR figuratív használatában ma is találhatunk újszerű fejleményeket: ilyen az INTENZITÁS conceptualizációja, amely az informális nyelvben vált újabban elterjedté. A testrészek és testnedvek figuratív alkalmazásának megértéséhez szükséges tehát az univerzális tapasztalatok mellett a kulturális kontextus számbavétele is, akár évezredes, akár új nyelvi fejleményről van szó.

SZAKIRODALOM

- Bahtyin, Mihail 1982/2002. *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Ford. Könczöl Csaba. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Bañcerowski, Janusz 2003. A kéz nyelvi képe a magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* 99: 427–34.
- Bañcerowski Janusz 2007. A fej nyelvi képe a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 131: 385–402.
- Bañcerowski Janusz – Dziewonska-Kiss Dorota 2013. A szív képe a magyar és a lengyel frazeológiában. *Magyar Nyelvőr* 137: 336–42.
- Baranyiné Kóczy Judit 2017. Mi a kulturális metafora? *Magyar Nyelvőr* 141: 404–25.
- Baranyiné Kóczy Judit 2018. A SZEM conceptualizációjáról. *Nyelvtudományi Közlemények* 114: 7–28. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2018.2.156>
- Baranyiné Kóczy, Judit 2019. ‘He cracked his head feverishly’: Conceptualizations of HEAD and THINKING in Hungarian. In: Iwona Kraska-Szlenk (ed.): *Embodiment in Cross-Linguistic Studies: The ‘Head’*. Brill, Leiden, 219–44. https://doi.org/10.1163/9789004392410_013
- Baranyiné Kóczy, Judit 2020. Keeping an eye on body parts: Cultural conceptualizations of the ‘eye’ in Hungarian. In: Iwona Kraska-Szlenk (ed.): *Body Part Terms in Conceptualization and Language Usage*. John Benjamins Publishing, Amsterdam, Philadelphia, 216–245. <https://doi.org/10.1075/clsc.12.c10koc>
- Baranyiné Kóczy Judit (bírálat alatt). *A testrészek conceptualizációja mint hálózat*.
- Brenzinger, Matthias – Kraska-Szlenk, Iwona (eds.) 2014. *The Body in Language: Comparative Studies of Linguistic Embodiment*. Brill, Leiden. <https://doi.org/10.1163/9789004274297>
- Büky László 2012. „...testben, lélekben tisztán...” – A test(részek) kontingenciái és értékállapotaik Füst Milán költői nyelvében. *Magyar Nyelvőr* 136: 420–39.
- Charteris-Black, Jonathan 2000. Figuration, lexis and cultural resonance: A corpus based study of Malay. *Pragmatics* 10: 281–300. <https://doi.org/10.1075/prag.10.3.02cha>
- Charteris-Black, Jonathan 2001. Blood sweat and tears: A corpus based cognitive analysis of ‘blood’ in English phraseology. *Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata* 30: 273–87.
- Csábi, Szilvia 2005. *Alternative Conceptualization in English and Hungarian Idioms*. PhD-dolgozat. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- ÉrtSz.= Bárczi Géza – Országh László (főszerk.) 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

¹ <https://www.szeretlekmagyarorszag.hu/nem-volt-hagyomanyos-eskuvoje-verszerzodest-kotott-parjaval-a-viszkis/>.

- Evans-Pritchard, Edward Evan 1933. Zande Blood-Brotherhood. *Africa* 6: 369–401. <https://doi.org/10.2307/1155555>
- Galgóczi László 2008. A nyelvi agresszió és diakrón formái a magyarban. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis* XXXV: 5–28.
- Geeraerts, Dirk – Grondelaers, Stefan 1995. Cultural traditions and metaphorical patterns. In: J. R. Taylor – R. E. MacLaury (eds.): *Language and the Construal of the World*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 153–79.
- Gibbs, Ray W. Jr. 2006. *Embodiment and Cognitive Science*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511805844>
- Hauser-Schäublin, Brigitta 1993. Blood: Cultural effectiveness of biological conditions. In: Barbara D Miller (ed.): *Sex and gender hierarchies*. Cambridge University Press, Cambridge, New York, 83–106.
- Johnson, Mark 1987. *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*. The University of Chicago Press, Chicago. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226177847.001.0001>
- Kirkpatrick, Betty (ed.) 1992. *Brewer's Concise Dictionary of Phrase and Fable*. Cassells, London.
- Kis Tamás 2007. Szleng és karnevál. In: Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*. Anyanyelv-ápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó, Kolosvár, 455–64.
- Kövecses, Zoltán 1990. *Emotion Concepts*. Springer, New York. <https://doi.org/10.1007/978-1-4612-3312-1>
- Kövecses, Zoltán 2002. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- Kövecses, Zoltán 2005. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511614408>
- Kraska-Szlenk, Iwona 2014. *Semantics of Body Part Terms: General Trends and a Case Study of Swahili*. Lincom, München.
- Kraska-Szlenk, Iwona (ed.) 2019. *Embodiment in Cross-Linguistic Studies: The 'Head'*. Brill, Leiden. <https://doi.org/10.1163/9789004392410>
- Kraska-Szlenk, Iwona (ed.) 2020. *Body Part Terms in Conceptualization and Language Usage*. John Benjamins Publishing, Amsterdam, Philadelphia.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, Chicago.
- Lakoff, George – Kövecses, Zoltán 1987. The cognitive model of anger inherent in American English. In: Holland, Dorothy – Quinn, Naomi (eds.): *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge University Press, Cambridge, 195–221. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511607660.009>
- Maalej, Zouheir 2004. Figurative language in anger expressions in Tunisian Arabic: An extended view of embodiment. *Metaphor and Symbol* 19(1): 51–75. https://doi.org/10.1207/S15327868MS1901_3
- Maalej, Zouheir 2008. The heart and cultural embodiment in Tunisian Arabic. In: Farzad Sharifan – René Dirven – Ning Yu – Susanne Niemeier (eds.): *Culture, Body, and Language: Conceptualizations of Internal Body Organs across Cultures and Languages*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 395–428.
- Maalej, Zouheir – Ning Yu 2011. Introduction: Embodiment via Body Parts. In: Zouheir Maalej–Ning Yu (eds.): *Embodiment via Body Parts. Studies from various languages and cultures*. John Benjamins Publishing, Amsterdam, Philadelphia, 1–20. <https://doi.org/10.1075/hcp.31.03maa>
- MNL. 5. = Ortutay Gyula 1982. *Magyar néprajzi lexikon V*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MNSz. = *Magyar Nemzeti Szövegtár*. <http://corpus.nyttud.hu/mnsz/>.

- Mulsoff, Andreas 2007. What role do metaphors play in racial prejudice? The function of antisemitic imagery in Hitler's *Mein Kamp*. *Patterns of Prejudice* 41/1: 21–43. <https://doi.org/10.1080/00313220601118744>
- Oravecz Csaba – Váradi Tamás – Sass Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: *Proceedings of LREC 2014*. <http://mnsz.nytud.hu>.
- Sharifian, Farzad 2003. On cultural conceptualisations. *Journal of Cognition and Culture* 3(3): 187–207. <https://doi.org/10.1163/156853703322336625>
- Sharifian, Farzad 2011. *Cultural Conceptualisations and Language: Theoretical Framework and Applications*. John Benjamins Publishing, Amsterdam, Philadelphia.
- Sharifian, Farzad 2017. *Cultural Linguistics*. John Benjamins Publishing, Amsterdam, Philadelphia. <https://doi.org/10.1007/978-981-10-4056-6>
- Sharifian, Farzad – René Dirven – Ning Yu – Susanne Niemeier (eds.) 2008. *Culture, Body, and Language: Conceptualizations of Internal Body Organs across Cultures and Languages*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York. <https://doi.org/10.1515/9783110199109>
- Simó, Judit 2008. It's not all about the brain: A cross-linguistic exploration of body part metaphors in chess. *The Ninth Conference on Conceptual Structure, Discourse, and Language (CSDL 9)*, October 2008, Cleveland, Ohio.
- Simó, Judit 2011. Metaphors of *blood* in American English and Hungarian: A cross-linguistic corpus investigation. *Journal of Pragmatics* 43: 2897–910. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2011.05.004>
- Szemerényi Ágnes 2009. *Szólások és közmondások*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Talmy, Leonard 1988. Force dynamics in language and cognition. *Cognitive Science* 12: 49–100. https://doi.org/10.1207/s15516709cog1201_2
- Turner, Victor 1977. *The ritual process: Structure and antistructure*. Cornell University Press, Ithaca, New York.

Baranyiné Kóczy Judit
 egyetemi adjunktus
 Széchenyi István Egyetem
<https://orcid.org/0000-0002-6685-7133>

SUMMARY

Baranyiné Kóczy, Judit

From vérszerződés 'blood oath' to vérciki 'bloody awkward': Cultural conceptualization of VÉR 'blood' in Hungarian

Historical, ethnographic, and theological studies witness the diversified symbolism and decisive cultural role of 'blood'. The paper explores the role of the body fluid concerned in conceptualization, from the point of view of cognitive-cultural linguistics. The aim is to unfold the metaphorical and metonymic domains of Hungarian *vér* 'blood' and the culture-specific factors of world view (beliefs and events) that determine the role of that body fluid in the cultural cognition of the Hungarian community, on the basis of relevant expressions found in standard handbooks and data of the Hungarian National Corpus. Such factors include DEATH, KINSHIP, HUMAN NATURE, VITALITY, EMOTION, INTENSITY, and MALEDICTION. The paper depicts conceptualizations of 'blood' and its profiled features in the individual domains in a network.

Keywords: cultural conceptualization, metaphor, embodiment, blood.